

УДК 347.99+ 343.412

Оксана Олександрівна Кваша,
заступник Голови Вищої ради правосуддя,
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0002-9832-6070

РОЛЬ СУДУ В ЗАХИСТІ ТА ВІДНОВЛЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПЕРСПЕКТИВІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ

Постановка проблеми. Російське вторгнення на територію України спричинило масові порушення прав людини. Відновлення справедливості, порушених прав потерпілих залежить насамперед від реалізації судами України кримінальної відповідальності та покарання щодо осіб, які скоїли воєнні, міжнародні злочини.

В Україні та Європі обговорюється долучення до процесу розгляду цієї категорії злочинів міжнародних інституцій, створення міжнародного трибуналу щодо злочину агресії. Проте основний тягар реалізації кримінальної відповідальності та покарання осіб, які скоїли міжнародні злочини, лежить на національних судах. В умовах соціальних конфліктів і збройних агресій застосовується модель перехідного правосуддя.

Доречно зауважити, що своєю появою концепція перехідного правосуддя завдячує великою мірою саме правозахисним кампаніям, які розгорталися в різних країнах світу як реакція на серйозні порушення прав людини і/або гуманітарного права [1, с. 12]. Саме від діяльності суддів залежить дотримання в державі фундаментальних прав і свобод людини, зокрема доступу до правосуддя.

На сучасному етапі російської агресії, що триває, та водночас і судової реформи увага науковців і практиків прикута до проблеми функціонування судової влади, умов і порядку вирішення судом соціальних завдань захисту прав і свобод людини. Тому актуальності набуває вирішення проблеми захисту судами України прав і свобод людини і громадянина в умовах війни. Конституцією України та чинним законодавством судам надано владні повноваження для захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб, інтересів держави та відновлення порушених прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вчених у галузі кримінальної юстиції розглядали проблему ефективного захисту прав і свобод людини, зокрема, І. Басиста, В. Борисов, Н. Глинська, І. Гловюк, В. Гринюк, Ю. Грошевий, О. Дудоров, О. Капліна, В. Маляренко, І. Марочкін, О. Михайленко, М. Михеєнко, В. Навроцький, С. Прилуцький, В. Тацій, В. Тютюгін, М. Хавронюк, В. Шепітько, В. Шибіко, О. Шило, М. Шумило, О. Щиголь, Б. Щур, О. Яновська та ін.

Вагомий внесок у дослідження проблем правосуддя, перехідного зокрема, здійснили такі вітчизняні науковці, як: О. Андрущенко, А. Багінський, О. Бандурка, Р. Бараннік, А. Блага, В. Бігун, Ж. Балабанюк, А. Бущенко, Л. Воскобітова, В. Глушков, М. Гнатовський, Н. Гураленко, К. Гусаров, Р. Додонов, О. Євсєєв, О. Задорожній, А. Кориневич, Т. Короткий, В. Маляренко, І. Марочкін, О. Мартиненко, Я. Мельник, В. Михайленко, О. Овчаренко, О. Семенюк, О. Плотніков, В. Прилуцький, О. Резніков, М. Смокович, С. Тимченко, О. Уварова, А. Чарнота, О. Щербанюк, Н. Юзікова та ін.

Однак роль суду в захисті та відновленні прав людини в умовах війни та запровадження перехідного правосуддя недостатньо досліджена, тому це і є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом, при визначенні цивільних прав і обов'язків особи чи при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, що пред'являється особі. Слід погодитись із позицією, що саме нам, українцям, війна ще раз підтвердила, наскільки важливими в сучасному

суспільстві є права і свободи. За останні два роки повномасштабної збройної агресії, розпочатої армією рф 24 лютого 2022 року, тисячі мирних мешканців піддавалися тортурам чи такому, що принижує честь і гідність, поводженню за проукраїнську позицію, небажання ставати на бік окупанта-агресора [2, с. 129].

Як слушно зазначають вчені, політика, яку слід досягти в рамках перехідного правосуддя, ґрунтується на дотриманні прав людини, гідності та цінності людської особистості [3]. Усі принципи та права, а також їхня взаємодія забезпечують реалізацію єдиного та універсального принципу: кримінальне провадження має бути справедливим. Провадження в міжнародних кримінальних трибуналах чітко керується цим всеосяжним принципом [4, с. 80].

Відсутність у світовій практиці уніфікованого бачення феномену перехідного правосуддя (транзитивної юстиції) зумовлена об'єктивними обставинами. Міжнародний досвід у цій частині, очевидно, є недостатнім для того, щоб була сформована єдина концепція перехідного правосуддя. Перехідне правосуддя застосовується в суспільствах, що зазнали трансформації – від авторитарних режимів до демократичних, від миру до війни. Тобто слід враховувати екстремальність і специфічність реальних обставин, які детермінують потребу формування стратегії перехідного правосуддя. Впровадження певної моделі в кожній країні має певний відсоток унікальності, який залежить від історико-політичних засад розвитку суспільства, а також етнічних, культурних, релігійних та інших чинників. Перехідне правосуддя – це певна аналітична модель, яка сформувалася на основі історичного досвіду держав, які свого часу зіткнулися із зовнішньою військовою агресією та революціями, її застосування – це об'єктивна потреба, адже без засвоєння такого досвіду держава просто не зможе вийти з кризового стану і стати на шлях сталого розвитку [5, с. 66]. Механізм перехідного правосуддя застосовується й для встановлення правди (істини) та подальших інституційних реформ, однак у пріоритеті – відповідальність і покарання винних, а також через відновлення прав потерпілих від злочинів формування колективної пам'яті українського народу.

Більш вдалим і відповідним змісту, вважаю, є застосування терміна «юстиція» щодо перехідного періоду, який переживає Україна, адже перехідна юстиція – це не лише судові, а й позасудові процедури. До останніх слід віднести трансформацію всіх галузей законодавства (кримінального, адміністративного, цивільного тощо), реформу системи правоохоронних органів і судів, пошук і вставлення історичної правди, відшкодування жертвам війни та інші складові елементи.

Отже, судові складові на етапі триваючої війни є базовими. «Такі війни або завершуються справедливим рішенням, або війна неодмінно повертається знову, у ще більш масштабній та небезпечній формі. Мир без відповідальності – це пауза в бойових діях, але точно не вирішення проблеми. Мир без наслідків для агресора – це його запрошення для повторення цих дій у різних куточках світу та приклад для інших авторитарних режимів», – переконував іноземців новий очільник Офісу Президента К. Буданов¹.

Нагадаю, що модель перехідного правосуддя можна умовно назвати системою чотирьох «В»: відплата винним, відшкодування жертвам, встановлення правди, впровадження заходів з превенції конфліктів. Відплата винним і відшкодування жертвам – це і є судові процедури. Відновлення справедливості як мета перехідного правосуддя в повоєнній Україні включає відповідальність і невідворотність покарання країни-агресора в особі її політичної еліти, а також кожного, хто віддавав злочинні накази чи безпосередньо брав участь у військових діях проти України. Відповідальність і покарання мають настати для винних у вчиненні воєнних злочинів, геноциду українського народу, злочинів проти людяності, насамперед для політичного керівництва російської федерації за злочин агресії. Тому принцип невідворотності відповідальності й покарання має стосуватися передусім вищого військово-політичного керівництва рф, для чого й створюється спеціальний трибунал.

Без справедливого покарання винних у свавільному порушенні прав людини на території суверенної держави не може йтися про їх відновлення.

Отже, будь-які права людини держава може гарантувати, якщо вони забезпечені судовим захистом, який здійснюється незалежним судом шляхом прийняття справедливого, законного й обґрунтованого рішення. Про це я наголошувала у своїх публікаціях ще до війни з росією, яка розпочалася у 2014 році як гібридна [6; 7].

¹ <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2026/02/26/7232017/>

Тому не втрачає своєї важливості проблема відновлення порушених агресором прав і свобод людини і громадянина судами України. Конституцією України та чинним законодавством *саме судам* надано владні повноваження для захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб, інтересів держави та відновлення порушених прав.

Існує думка, що модель правосуддя перехідного періоду висвітлює сутність і призначення правосуддя як такого, що покликане уможливити мирне співіснування людей [1, с. 588]. З одного боку, це правильна позиція. Якщо йтиметься про примирення українців між собою, які були розділені війною, то це реалістична мета. Водночас про примирення між українським і російським народом може йтися лише в дуже віддаленій перспективі, якщо взагалі може вважатися реалістичною метою.

Як слушно наголошують науковці, найбільш важливим гарантом додержання і захисту прав громадян є суд, однак інтереси суспільства, права і свободи людини можуть бути захищені лише судом, який діє винятково на засадах законності в умовах незалежності й недоторканності [8, с. 3–4].

Отже, якщо судові рішення приймається під впливом незаконного тиску, воно є неправосудним, тому не досягається одна із цілей судової діяльності, а саме – поновлення порушеного права. Найвищою формою захисту прав людини є право громадянина на судовий захист. У міжнародному праві фундаментальними правами людини також є право на судовий захист, правосуддя і пов'язані з ним інші процесуальні права. Право на справедливий суд і право на доступ до нього передбачені низкою міжнародно-правових актів і тлумачиться практикою Європейського суду з прав людини [9, с. 55]. Ці права, зокрема, стали основою при укладенні розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України [10, с. 669].

Не можна не відзначити, що в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть установлюватися окремі обмеження прав і свобод. Проте згідно зі ст. 64 Конституції України не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені її статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63. У цьому переліку і ст. 55, у якій якраз мовиться, що «права і свободи людини і громадянина захищаються судом». Тобто право на судовий захист не може бути обмежено навіть під час війни, ба більше, воно є фундаментальним у системі прав і свобод людини та громадянина та ключовим для збереження незалежності держави.

Тому слід погодитись з О. Балацькою, яка аргументує загальнотеоретичне розуміння поняття доступу до правосуддя з двох точок зору, як: 1) основоположного права особи, яке є фундаментальною гарантією та умовою (*condicio sine qua non*) законності, *верховенства права* та *права на справедливий суд*, що включає доступ до судових і несудових інституцій з метою захисту прав та свобод особи; 2) загальноправового принципу правової системи, що визначає вихідні ідеї з питань комплексного нормативного врегулювання системи правосуддя та суміжних правових інститутів, практичного дотримання цінностей, принципів та цілей правосуддя, за результатами яких визначається ефективність судового захисту прав і свобод особи та *стан соціальної справедливості в державі* [11, с. 40] (курсив мій. – Авт.). Тут очевидним є тісний взаємозв'язок ключових для захисту прав і свобод осіб категорій: верховенство права, право на справедливий суд, соціальна справедливість.

Як наголошують вітчизняні вчені, право на судовий захист – це універсальний юридичний засіб обстоювання людиною своїх прав у будь-якій життєвій ситуації, пов'язаній із незаконними діями чи бездіяльністю органів державної влади, зокрема, адміністрації державних підприємств, установ, органів місцевого самоврядування, посадових осіб і службовців названих структур [12, с. 275].

Загальновідомо, що стандарти захисту прав людини формувались протягом десятиліть. Судовий захист є універсальним і найбільш ефективним засобом забезпечення прав і свобод людини. Будь-яке, навіть фундаментальне право людини, яке позбавлене судового захисту, апріорі перетвориться на декларацію. Для забезпечення реального, а не декларативного, судового захисту прав людини суду має бути гарантована й забезпечена незалежність.

Незалежність суду передбачає насамперед кримінально-правову охорону недоторканності й незалежності осіб, які здійснюють правосуддя, шляхом заборони протиправного втручання в їхню законну діяльність. Така охорона охоплює власне право на судовий захист з дотриманням відпо-

відних процесуальних і матеріально-правових гарантій і те право, з метою захисту якого особа звертається до суду.

Судове рішення є продовженням, а не початком процесу створення права [13, с. 281]. Очевидним є взаємозв'язок таких правових категорій, що утворюють логічний ланцюг: права людини гарантовані правом на судовий захист, а незалежність суду є імперативною гарантією реалізації права на справедливий суд.

Забезпечення в державі права на справедливий суд та, відповідно, довіра суспільства до суду, а отже, легітимність судової влади залежать від забезпечення в державі незалежності та об'єктивності суду при вирішенні конфлікту та захисті порушеного права, надання сторонам рівних можливостей для обстоювання своїх інтересів, законності, тобто відповідності дій і рішень судів усім нормам матеріального й процесуального права.

Тобто як незалежність суду є гарантією реалізації права на справедливий суд, так і довіра суспільства до суду є важливою фактичною / соціальною складовою легітимності судової влади поряд з формальною / нормативною складовою.

Під час триваючої понад десять років російської агресії протидіяти порушенням прав людини українським суддям украй важко, особливо, якщо посягають на незалежне виконання судом своїх конституційних функцій. Трапляються випадки стороннього прямого чи опосередкованого впливу на роботу суддів. Так, упродовж 2025 року до Вищої ради правосуддя надійшло 242 повідомлення про втручання у професійну діяльність суддів щодо здійснення правосуддя².

У контексті перехідного правосуддя слід погодитись, що характерними рисами доступу до правосуддя у транзитивних умовах є те, що поступово створюють відповідні умови й нові форми забезпечення доступу до правосуддя, вживаючи заходів щодо подолання так званих бар'єрів доступу до правосуддя [14, с. 111].

Не можна не згадати про вимоги Дорожньої карти з верховенства права – одного з найбільш важливих документів щодо підготовки України для вступу в ЄС, який був схвалений Кабінетом Міністрів України 14 травня 2025 року. Міністерство юстиції України 17 червня 2025 року надало роз'яснення, що таке Дорожня карта з питань верховенства права і для чого вона потрібна: «Дорожня карта з питань верховенства права визначає, які законодавчі та інституційні зміни необхідно впровадити, щоб Україна змогла вступити до Євросоюзу у 2030 році. Дорожня карта охоплює чотири тематичні блоки: «Правосуддя»; «Боротьба з корупцією»; «Основоположні права»; «Юстиція, свобода та безпека». Тобто вона передбачає *зміцнення судової системи* та системи прокуратури, а також *забезпечення незалежності суддів*, боротьбу з корупцією, впровадження антикорупційних заходів, *забезпечення захисту прав і свобод людини, рівності перед законом для всіх громадян*, а також посилення інституційної спроможності та ефективності органів правопорядку відповідно до європейських стандартів» [15] (курсив мій. – Авт.).

Сьогодні науковцями, фахівцями, політиками переважно використовується термін «перехідне правосуддя». Водночас існує наукова позиція про більшу відповідність правовій природі цього інституту терміна «транзитивна юстиція». Згідно з Конституцією правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Відповідно у разі визначення «перехідного правосуддя» як сукупності судових і *позасудових механізмів* матиме місце суперечність Основному Закону України. Юстиція включає відновлення справедливості як судовими, так і позасудовими процедурами. Як висвітлено вище, сьогодні пріоритетними з точки зору захисту прав і свобод людини є саме судові механізми, адже притягнення винних до відповідальності та покарання, відшкодування шкоди жертвам воєнних і міжнародних злочинів загалом, і відновлення порушеного права – це компетенція національних судів.

Основні результати та висновки дослідження. У перспективі досягнення в Україні стало-го миру перехідна юстиція / правосуддя – це складна система насамперед судових національних механізмів поряд із міжнародними, а також позасудових. Ця система спрямована на захист і відновлення порушених в умовах військової агресії росії прав людини, що включає в себе такі взаємопов'язані елементи, як притягнення до відповідальності винних, відшкодування жертвам заподіяної шкоди, встановлення правди, впровадження інституційних реформ з недопущення по-

² <https://hcj.gov.ua/news/chleny-vrp-vzyaly-uchast-u-dialozi-pro-praktyku-podolannya-pravovyh-koliziy-ta-yevropeyski>

дібного в майбутньому. Ефективний захист прав і свобод людини, як і відновлення порушених прав, можливі лише за умов ефективного судочинства, притягнення до відповідальності й покарання усіх винних у вчиненні злочинів.

Саме незалежність суду є гарантією реалізації права на справедливий суд, а довіра суспільства до суду є важливою фактичною / соціальною складовою легітимності судової влади поряд з формальною / нормативною складовою. Права людини в Україні гарантовані насамперед правом на судовий захист, тому незалежність суду є імперативною гарантією реалізації права на справедливий суд, а суд виконує вирішальну роль у захисті прав людини в Україні як під час війни, так і під час повоєнної відбудови.

Список використаних джерел

1. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Бущенко, М. М. Гнатівського. Київ: РУМЕС, 2017. 592 с.
2. Слінько Т. М. Гармонізація законодавства України з міжнародними нормами у галузі прав людини. *Захист прав людини в Україні: сучасний стан та перспективи вдосконалення: збірник тез наук.-практ. круглого столу, присв. 75-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини (м. Хмельницький, 8 грудня 2023 р.)*. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 127–130.
3. Крістіан Корреа. Як перехідне правосуддя може допомогти досягти миру в Україні? 2021. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/New-Justice_Report ICTJ_UKR.pdf
4. Кассезе А., Гаєта П., Бейг Л., Фен М., Госнелл К., Вайтінг А. Міжнародне кримінальне право Кассезе. Львів: Літопис, 2025. 601 с.
5. Бойко О. М. Розвиток судочинства в Україні в умовах перехідного правосуддя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2019. № 40. С. 65–67. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.40.15>
6. Кваша О. О. Судовий захист прав людини в Україні і проблеми кримінальної юстиції. Наукові нариси. (Частина II). Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. С. 18–22.
7. Кваша О. О. Кримінально-правова охорона незалежності суддів як гарантія протидії порушенням прав людини в Україні. *Протидія порушенням прав людини засобами кримінальної юстиції: монографія / кер. авт. колективу і відпов. ред. О. М. Костенко*. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. С.20–50.
8. Пишньов Д. І. Суд як гарант охорони прав особи у кримінальному судочинстві. *Права людини і правова держава: тези доп. та наук. повідомлень, 10–11 грудня 1998 р.* / за ред. проф. М. І. Панова. Харків: Нац. юрид. акад. України, 1998. С. 163–165.
9. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації. Харків: Право, 2008. 304 с.
10. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 1020 с.
11. Балацька О. Р. Доступ до правосуддя як гарантія справедливого суду в Україні: теоретико-прикладні засади: дис. ... д-ра. юрид. наук. Львів, 2025. 545 с.
12. Конституція України: Наук.-практ. комент. / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. Харків: Право; Київ: Ін Юре, 2003. 808 с.
13. Кельзен Ганс. Чисте правознавство / пер. з нім. Київ: Юніверс, 2004. 496 с.
14. Козакевич О. Доступ до правосуддя як один із принципів конституційної ідентичності в умовах євроінтеграції. *III Маріупольський конституційний форум «Українська конституційна ідентичність в контексті європейської інтеграції»: збірник матеріалів (м. Київ, 4 жовт. 2024 р.)*. Київ, 2025. С. 109–113.
15. Що таке Дорожня карта з питань верховенства права і для чого вона потрібна – пояснює Міністерство юстиції України. URL: <https://court.gov.ua/archive/1830706/>

References

1. Bazove doslidzhennia iz zastosuvannia pravosuddia perekhidnoho periodu v Ukraini: monohrafiia / za zah. red. A. P. Bushchenka, M. M. Hnatovskoho. Kyiv: RUMES, 2017. 592 s. (in Ukr.).
2. Slinko T. M. Harmonizatsiia zakonodavstva Ukrainy z mizhnarodnymy normamy u haluzi prav liudyny. *Zakhyst prav liudyny v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektvyv vdoskonalennia: zbirnyk tez nauk.-prakt. kruhloho stolu, prysv. 75-y richnytsi proholoshennia Zahalnoi deklaratsii prav liudyny (m. Khmelnytskyi, 8 hrudnia 2023 roku)*. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi universytet upravlinnia ta prava imeni Leonida Yuzkova, 2023. S. 127–130 (in Ukr.).

3. Kristian Korrea. Yak perekhidne pravosuddia mozhe dopomohty dosiahty myru v Ukraini? 2021. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2021/09/New-Justice_Report ICTJ_UKR.pdf (in Ukr.).
4. Kaseze A., Haeta P., Beih L., Fen M., Hosnell K., Vaitinh A. Mizhnarodne kryminalne pravo Kasseze. Lviv: Litopys, 2025. 601 s. (in Ukr.).
5. Boiko O. M. Rozvytok sudochynstva v Ukraini v umovakh perekhidnoho pravosuddia. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: Yurysprudentsiia. 2019. № 40. S. 65–67. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.40.15> (in Ukr.).
6. Kvasha O. O. Sudovi zakhyst prav liudyny v Ukraini i problemy kryminalnoi yustyttsii. Naukovi narysy. (Chastyna II). Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2008. S. 18–22 (in Ukr.).
7. Kvasha O. O. Kryminalno-pravova okhorona nezalezhnosti suddiv yak harantiia protydii porushenniam prav liudyny v Ukraini. *Protydiia porushenniam prav liudyny zasobamy kryminalnoi yustyttsii: monohrafiia* / ker. avt. kolektyvu i vidpov. red. O. M. Kostenko. Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2008. S. 20–50 (in Ukr.).
8. Pyshnov D. I. Sud yak harant okhorony prav osoby u kryminalnomu sudochynstvi. *Prava liudyny i pravova derzhava: Tezy dop. ta nauk. povidomlen. 10–11 hrudnia 1998 r.* / Za red. prof. M. I. Panova. Kharkiv: Nats. yuryd. akad. Ukrainy, 1998. S. 163–165 (in Ukr.).
9. Ovcharenko O. M. Dostupnist pravosuddia ta harantii yoho realizatsii. Kharkiv: Pravo, 2008. 304 s. (in Ukr.).
10. Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk / za red. akad. NAN Ukrainy Yu. S. Shemshuchenka. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Iurydychna dumka», 2007. 1020 s. (in Ukr.).
11. Balatska O. R. Dostup do pravosuddia yak harantiia spravedlyvoho sudu v Ukraini: teoretyko-prykladni zasady: dys. ... d-ra. yuryd. nauk. Lviv, 2025. 545 s. (in Ukr.).
12. Konstytutsiia Ukrainy: Nauk.-prakt. koment. / V. B. Averianov, O. V. Batanov, Yu. V. Baulin ta in. Kharkiv: Pravo; Kyiv: In Yure, 2003. 808 s. (in Ukr.).
13. Kelzen Hans. Chyste pravoznavstvo / Per. z nim. Kyiv: Yunivers, 2004. 496 s. (in Ukr.).
14. Kozakevych O. Dostup do pravosuddia yak odyin iz pryntsyipiv konstytutsiinoi identychnosti v umovakh yevrointehratsii. *III Mariupolskyi konstytutsiinyi forum. «Ukrainska konstytutsiina identychnist v konteksti yevropeiskoi intehtratsii»: zbirnyk materialiv (m. Kyiv, 4 zhovt. 2024 r.)*. Kyiv. 2025. S. 109–113 (in Ukr.).
15. Shcho take Dorozhnia karta z pytan verkhovenstva prava i dlia choho vona potribna – poiasniue Ministerstvo yustyttsii Ukrainy. URL: <https://court.gov.ua/archive/1830706/> (in Ukr.).

Кваша О. О. Роль суду в захисті та відновленні прав людини в перспективі запровадження в Україні перехідного правосуддя

Відновлення справедливості, порушених прав потерпілих залежить насамперед від реалізації судами України кримінальної відповідальності та покарання щодо осіб, які скоїли воєнні, міжнародні злочини.

В Україні обговорюється долучення до процесу розгляду цієї категорії злочинів міжнародних інституцій, створення міжнародного трибуналу щодо злочину агресії. Проте основний тягар реалізації кримінальної відповідальності та покарання осіб, які скоїли міжнародні злочини, лежить на національних судах. В умовах соціальних конфліктів і збройних агресій застосовується модель перехідного правосуддя. У перспективі досягнення в Україні сталого миру перехідне правосуддя – це складна система насамперед судових національних механізмів поряд із міжнародними, а також позасудових. Ця система спрямована на захист і відновлення порушених в умовах воєнної агресії росії прав людини, що охоплює такі взаємопов'язані елементи, як притягнення до відповідальності винних, відшкодування жертвам заподіяної шкоди, встановлення правди, впровадження інституційних реформ з недопущення подібного в майбутньому. Ефективний захист прав і свобод людини, як і відновлення порушених прав, можливі лише за умов ефективного судочинства, притягнення до відповідальності й покарання усіх винних у вчиненні злочинів. На сучасному етапі російської агресії, що триває, та водночас і судової реформи увага науковців і практиків прикута до проблеми функціонування судової влади, умов і порядку вирішення судом соціальних завдань захисту прав і свобод людини.

Саме незалежність суду є гарантією реалізації права на справедливий суд, а довіра суспільства до суду є важливою фактичною / соціальною складовою легітимності судової влади поряд з формальною / нормативною складовою. Права людини в Україні гарантовані насамперед правом на судовий захист, тому незалежність суду є імперативною гарантією реалізації права на справедливий суд.

Ключові слова: захист прав людини, перехідне правосуддя, перехідна юстиція, право на справедливий суд, доступ до правосуддя, право на справедливий суд, воєнний злочин, кримінальна юстиція, збройна агресія, незалежність суду.

Kvasha O. O. The role of the court in protecting and restoring human rights in the perspective of introducing transitional justice in Ukraine

Restoration of justice, violated rights of victims depend primarily on the implementation by the courts of Ukraine of criminal liability and punishment of persons who committed war and international crimes.

In Ukraine, the inclusion of international institutions in the process of considering this category of crimes, the creation of an international tribunal for the crime of aggression is being discussed. However, the main burden of implementing criminal liability and punishment of persons who committed international crimes lies with national courts. In conditions of social conflicts and armed aggression, the transitional justice model is applied. In the perspective of achieving sustainable peace in Ukraine, transitional justice is a complex system of primarily judicial national mechanisms along with international, as well as extrajudicial ones. This system is aimed at protecting and restoring human rights violated in the context of Russia's military aggression, which includes such interrelated elements as holding the guilty accountable, compensating the victims for the harm caused, establishing the truth, and implementing institutional reforms to prevent similar incidents in the future. Effective protection of human rights and freedoms, as well as the restoration of violated rights, are possible only under the conditions of effective judicial proceedings, holding accountable and punishing all those guilty of committing crimes. At the current stage of the ongoing Russian aggression and at the same time judicial reform, the attention of scientists and practitioners is focused on the problem of the functioning of the judiciary, the conditions and procedure for solving social tasks of protecting human rights and freedoms by the courts. Therefore, the issue of protecting human and civil rights and freedoms by the courts of Ukraine is becoming more relevant. The Constitution of Ukraine and current legislation provide courts with the power to protect the rights and legitimate interests of citizens and legal entities, the interests of the state, and restore violated rights. The absence of a unified vision of the phenomenon of transitional justice (transitive justice) in world practice is due to objective conditions. International experience in this area is obviously insufficient to form a single concept of transitional justice. Transitional justice is applied in societies that have undergone transformation from authoritarian to democratic regimes or have experienced war. That is, one should take into account the extremeness and specificity of real circumstances that determine the need to form a transitional justice strategy. The implementation of a certain model in each country has a certain percentage of uniqueness, which depends on the historical and political foundations of the development of society, as well as ethnic and religious factors. It is the independence of the court that guarantees the realization of the right to a fair trial, and public trust in the court is an important factual/social component of the legitimacy of the judiciary along with the formal/normative component. Human rights in Ukraine are guaranteed primarily by the right to judicial protection, therefore the independence of the court is an imperative guarantee of the implementation of the right to a fair trial.

Keywords: protection of human rights, transitional justice, transitional justice, the right to a fair trial, access to justice, the right to a fair trial, war crime, criminal justice, armed aggression, independence of the court.

DOI: 10.33663/2524-017X-2026-17-81-87

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.03.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 09.04.2026

Дата публікації: 30.04.2026